

GAZDASÁG ÉS ETIKA, AVAGY A PÉNZ BELSŐ ARCHITEKTÚRÁJA EGY VILÁG A MONETÁRIS ÁLÉRTÉK FOGSÁGÁBAN

GARACZI IMRE

A 19. század végére a pénzzel kapcsolatos szenvedélyeknek már elég széles irodalma bontakozott ki. 1900-ban jelent meg Georg Simmel: *A pénz filozófiája* című monumentális elemzése, amelyben analitikus és szintetikus módszerrel mutatja be az emberiség történetének kronológiája alapján azt a folyamatot, melynek során a pénz, mint egyszerű gazdasági értékmérő, a modern korra az emberi életvilág legfontosabb tartalmává vált. Kiindulópontja a következő: „Ahogy gondolataimnak az általánosan értett beszéd formáját kell öltetniük ahhoz, hogy ezen a kerülő úton előmozdíthassák gyakorlati céljaim megvalósítását, úgy kell cselekvésemnek vagy birtoklásomnak is a pénzérték formáját felvennie, hogy további akarásomat szolgálhassa. A pénz a legtisztább formában vett szerszám, mégpedig a fent meghatározott fajtából: a pénz olyan intézmény, amelybe az egyén tevékenységét és birtoklását becsatornázza, hogy rajta átfolyatva őket érjen el olyan célokat, amelyek a közvetlenül rájuk irányuló fáradozással elérhetetlenek volnának. Az a tény, hogy bárki közvetlenül ténykedhet vele, még egyértelműbben emeli ki szerszámjellegét...”¹

Az ember és pénz viszonyában az utóbbi tartalma nemcsak azt jelenti közvetlenül, hogy a pénztárcánkban vagy a kezünkben tartjuk, hanem mint értékjel, beépült a szubjektumok közötti normákba, és a legfőbb tulajdonsága az, hogy elvileg - a mennyiség függvényében - korlátlan célok megvalósítását teszi lehetővé. A pénz fogalma eredetileg igen messze állt az ember szellemi erejének minőségeitől, hiszen például a vallásokhoz, vagy a kultúra intézményeihez kötődve lényük egészével voltak képesek kifejezni céljaikat, s ennyiben távol álltak az eszközjellegtől. A pénz azonban csak eszközjellegével minősíthető, és nem kötődik tartalmilag semmiképpen azokhoz a célokhoz, amelyeket meg tudunk valósítani a segítségével. „Teljesen közömbösen áll az objektumok felett, minthogy tőlük még elválasztja őt a csere mozzanata: amit ugyanis a pénz, mint egész közvetít, az nem az objektum birtoklása, hanem az objektumok kicserélése egymással. Tökélyre vitt formáiban a pénz az

---

¹ Georg Simmel: *A pénz filozófiája*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 235-236. o. Fordította: Berényi Gábor (a továbbiakban: Simmel)

abszolút eszköz, mert egyrészt teleológiai teljesen meghatározott, s elutasít minden, másfajta láncolatból eredő meghatározottságot, másrészt viszont a céllal szemben is csupán tisztán eszköz és szerszám, lényegét illetően nem határozza meg előre semmiféle egyedi cél, s a célok sorával szemben az átmenet teljesen közömbös pontjaként lép fel.”²

A pénz tartalma és formája tökéletesen azonos absztrakt képzetével, és így tölti be a *közvetett lény* fogalmát. A pénz fogalma az emberi célok metszéspontjaiban áll. A célok feltételezik az eszköz rendelkezésre állását, az eszközök pedig elősegítik a célok kialakítását. A pénz birtoklása alkalmat ad a hozzá kapcsolódó szenvedély és vágy tárgyszerűsítésére. Lehetővé teszi a relatív választást, hiszen az egyik árucikk helyett akár egy másikat is választhatunk, s így – mivel a pénz nem kötődik egyetlen konkrét célhoz sem – ereje és tartalma a célok összességére vonatkozik. Tehát a pénz nem rendelkezik önálló tartalommal. A szubjektumnak a pénzhez kötődő belső alapviszonya az, hogy rendszeresen használatba vegye, vásároljon, befektessen, stb. vele. A pénz és áru viszonya egyoldalú: „Végso soron a legkülönbözőbb áruk csak egyetlen értékke, a pénzzé alakulhatnak át, a pénz viszont rendkívül sokféle áruvá. A munkával szemben a pénznek az a sajátja, hogy a pénztőke szinte mindig más és más alkalmazási formára lelhet – legfeljebb némi veszteséggel, de gyakran nyereséggel –, a munka viszont szinte sohasem, méghozzá annál kevésbé, minél nagyobb szakértelmet igényel.”³ Mindez rámutat arra az egyenlőtlen helyzetre, hogy a munkáját áruba bocsátó dolgozó mindig hátrányban van a tőkével szemben, hiszen munkaképességét, tudását soha nem képes a pénz mozgásához hasonló sebességgel konvertálni.

E logika alapján a pénz éppen az áruk, a tárgyak és a munkaerők közötti választásban mindig *többlértékkel* rendelkezik, éppen a relatív felhasználhatósága miatt. Ha rendelkezünk egy bizonyos pénzmennyiséggel, s ennek fejében valamilyen tárgyat óhajtunk vásárolni, akkor megkeressük a lehetőségét annak, hogy e tárgyat kiválasszuk a hasonlók közül, mint számunkra legmegfelelőbbet.⁴ A pénzmennyiség birtoklása abban az értelemben is előnyt jelent az áruk közötti választási szabadság vonatkozásában, hogy kérdésessé teheti az értéket annyiban, hogy alkupozíciót alakíthat ki. Az áru és a tárgy

---

² In. Simmel 236. o.

³ In. Simmel 239. o.

⁴ „A pénz által kínált választás, az összes többi jószág esetével ellentétben, nem ütközik konkrét határokba. Mivel pedig az emberi akarás határtalansága miatt mindig több lehetséges felhasználás verseng bármely rendelkezésre álló pénzösszegért, ezért okosan mindig mégiscsak a mindenkor legvágyottabb jószág mellett döntünk, s így a pénz értéke minden pillanatban szükségképpen azonos az éppen akkor legfontosabbnak érzékelt érdekekkel.” In. Simmel 240. o.

értékét befolyásolja felhasználásuknak időhöz kötöttsége. Például a romlandó áruhoz képest a később felhasználható erősebb értékpozíciót vívhat ki. Ebben a kérdésben az adott pénzmenyiség jelenti a szintézist, azaz a felhasználás szabadságát teszi lehetővé. „... mivel nincs semmiféle, konkrét felhasználását megelőlegező tulajdonsága, hanem csupán konkrét értékek megszerzésére szolgáló szerszám, éppolyan felhasználási szabadságot szavatol arra nézve, hogy mikor, s arra is, hogy mely tárgyra adjuk ki.”⁵

Így az jelenti a pénz különleges értékét, hogy az adott tárgyakhoz és az időbeliséghez nem kötődik közvetlenül. Mint elvont eszközérték, nagyobb hatalmat biztosít birtokosának, mint az áruk eladóinak. Ez azzal is együtt jár, hogy a pénzmenyiség tulajdonosa egy vásárlási aktus során kikényszeríthet a konkrét ár feletti *ráadás*t, s további előnyöket. Simmel rámutat arra, hogy a gazdasági cserefolyamatban a pénz birtokosa olyan túlsúllyal rendelkezik, amelynek fejében elvárhatja, hogy üzleti partnere nagyvonalúan viselkedjen vele. Ebből a csereaktus fajtából származik bizonyos szakmákban a borra való lehetősége, amiért a fogyasztó előnyös, korrekt és teljes bánásmódot szeretne, de ugyanakkor a fizető valamiféle társadalmi túlsúlyát és feljebbvalóságát is kifejezi. „... minden viszonylatban annál van az előny, akinek a másikinál kevésbé fontos a kapcsolat.”⁶

Tehát a társadalom tagjai a pénzember jellemét illetően rendszeresen élnek a gyanúperrel. A negatív véleményt erősítették a különféle irodalmi alkotások, amelyek a kapzsi, harácsoló, kizsákmányoló és kegyetlen uzsorásokat, bankárokat és tőkéseket mutatták be. (Pl. Molière és Balzac művei) E rossz érzés mögött a pénz filozófiájának legfontosabb alapvonása, a pártatlanság áll. Így történt meg több háborúban is az az eset, hogy egyes bankok a szemben álló felek mindegyikének nyújtottak hitelt, illetve adtak el hadi felszereléseket. De ugyanilyen kétes helyzet volt az, amikor Kis Ernő, a magyar szabadságharc tábornoka hitelt folyósított Haynaunak, aki ezt még nem fizette vissza akkor, amikor a tábornokot kivégeztette az aradi vértanúkkal együtt.

Simmel rámutat a pénz azon tulajdonságaira is, amelyek nagymértékben befolyásolják az emberi jellemeket. „A jellegtelennek mondott emberekben az a lényeges, hogy nem a személyek, dolgok vagy gondolatok belső és tartalmi méltósága határozza meg őket, hanem a mennyiségi hatalom lesz úrrá rajtuk, amellyel az egyes ember lenyűgözi őket. Emiatt a pénz minden konkrét tartalomtól megfosztott s a tiszta mennyiségben rejlő jellege az, ami neki és a csak általa mozgatott embereknek a jellegtelenség színezetét kölcsönzi – ez

---

⁵ In. Simmel 241. o.

⁶ In. Simmel 243. o.

szinte logikailag szükségszerű árnyoldala a pénzügylet említett előnyeinek, s annak, hogy *a pénz értéke nagyobbnak számít a minőségi értékekhez képest.*” (Kiemelés tőlem. G.I.)⁷

A modernitás korára egyértelművé vált e két érték egyre szélesülő ellentéte, s gyakorta kerülünk olyan helyzetbe, hogy döntenünk kell. Mit válasszunk? A pénzzel megszerezhető anyagi javakat, avagy a magasabb emberi minőséget jelentő szellemi-lelki összetevőket? Természetesen ez a választás nem ilyen egyszerű.

A pénz filozófiájának fontos kérdése a pénz és a tárgyasult értékek közötti viszony. A pénz az eszközt jelenti, a tárgyak pedig célokat jelölnek ki. Tárgyak nélkül a pénz teljes mértékben értékmentes, hiszen a fizetőeszköz cél nélküli. Példa erre az, amikor egy országban áruhiány van, és a polgárok összegyűjtött pénzeszközeikért nem tudnak vásárolni szinte semmit. A pénzmenyiség csak adekvát árumennyiséggel kontextusban érték. A pénz uralmat jelent egy adott árufajta megszerzése felett. A gazdagság, vagyon birtoklásához abban az esetben, ha nem vizsgáljuk származásának mikéntjét, hozzákötődik a tiszteletreméltóság és a tehetőség fogalma: „...a gazdagság bizonyos fokig erkölcsi érdemnek is számít: ez nemcsak a tiszteletreméltóság fogalmában fejeződik ki, vagy abban, hogy a jómódú embereket a köznyelv „tiszteességesnek”, „jobb közönségnek” nevezi, hanem az ennek megfelelő jelenségben is: a szegényt úgy kezelik, mintha tartozna valamivel, hogy a koldust *dühödten* kergetik el, hogy még jólelkű emberek is úgy vélik, jogosan és magától értetődően magasabb rendűek a szegényeknél.”⁸

A vallás és a pénzügyi hatalom kapcsolatának érdekes formája az a közép-kor végén kibontakozott szokásrend, hogy gazdag emberek különféle szentek tanításaihoz kötött *testvériségek*ben tömörültek. E szervezeteket az egyház felügyelte, s az volt a céljuk, hogy a gazdagabb emberek így biztosabban hozzájussanak a lelki üdvösséghez. Egy idő után az egyház lehetővé tette, hogy a vagyonosok akár több testvériség tagjai is lehessenek, s ezáltal nagyobb a valószínűsége a lelki üdvöz való hozzájutásnak. Természetesen a tagság a vagyon mértékéhez volt kötött. Így láthatjuk, hogy a transzcendens lelki tartalom megszerzésének vágya hogyan került bele egy materiális áru-folyamatba.

A pénz birtoklása fontos eleme az egyén társadalmi státuszának. Egyes társadalmi formákban a pénzzel való foglalkozás egyfajta kivezető utat jelentett a társadalmi és erkölcsi értelemben vett alávetettségéből. Például a Római Birodalom késői korszakában azok a felszabadított rabszolgák, akik

---

⁷ In. Simmel 244. o.

⁸ In. Simmel 246. o.

nem kaphattak teljes polgárjogot, gazdasági ügyletekkel kezdtek foglalkozni, s jómódú kereskedők, bankárok, bérlok vagy latifundium-tulajdonosok lettek. Ugyanígy váltak alávetett és üldözött helyzetből az örmények és a mórók kiváló kereskedőnéppé. Ez a helyzet jellemezte a 17. századi francia hugenottákat és az angol kvékereket, de a zsidóság is üldözött körülmények között, zárkózott társadalmi formában hasonló funkciót töltött be.⁹ Ugyanakkor az antik spártaiak, akik a teljes gazdasági önállóságra rendezkedtek be, és azzal korlátozták a csereérték kialakulását, hogy vaspénzt használtak, a történetírók szerint szenvedélyesen kapzsi magatartást tanúsítottak. Tehát mindezek alapján látható, hogy a pénzzel való foglalatosság gyakorta a társadalomból való kiszorítottság vagy maradványelv alapján vált követendővé egyes közösségekben.

A kapitalizmus fogalmához – etikai szempontból – elsősorban olyan gondolatársítások járnak, amik szerint ez a kegyetlen és kíméletlen pénzügyi érdekek érvényesítésének világa, ahol „a nagy hal megeszi a kis halat”, s az emberiség egyre inkább az anyagi és pénzügyi érdekek elsődlegessége miatt tévútra került. A 17-18. században ezzel szemben, elsősorban angol morálfilozófusok munkássága nyomán kialakult egy olyan irányzat, amely a kapitalizmus kíméletlen érdekvilágát *szelídnek* és *ártatlannak* vélte. Ennek alapja az az elv, amely a pénzszerzést a mindennapi szenvedélyen kívüli dimenzióba helyezte. A másik oka ennek, hogy ebben az időszakban még erősen éltek különféle arisztokratikus eszmények, amelyek szintén ártatlannak ítélték a haszonszerzésre irányuló tevékenységet. Ugyancsak benne voltak a köztudatban azok a régi lovagi legendák, amelyek azt tartották, hogy a nemesember harccal becsületesen, tisztességesen és jogosan jut hozzá vagyonához, ugyanakkor a közrendű ember által végzett munkát semmire sem tartották, lenézték. A további okok között az is jelentős helyet foglal el, hogy egészen az ipari forradalomig elterjedt vélemény volt az, hogy a kapitalizmus erősödését, az élet minden területére való kiterjedését az emberek nem igazán látták át, és „...azt hitték, nem képes nagy tettekre, nem tud nagy célokat megvalósítani.”¹⁰ Több európai országban még a 18. században is jellemző volt, hogy a nemesség rangon alulinak tartotta a pénzügyi-kereskedelmi ügyletek

---

⁹ „Abban az időszakban, amikor a „tisztességtelenség” átka a legerősebben nehezedett bizonyos foglalkozásokra, a pénzt mégis elfogadták még a hóhértól is, habár lehetőleg kerestek egy becsületes embert, akinek előbb odaadták, hogy érintse meg! Ezt a mindent leküzdő hatalmat belátva védelmezte Macaulay a zsidók emancipációját, mondván, hogy értelmetlen volna megtagadni tőlük a politikai jogokat, hiszen pénzük révén lényegében már úgvis a birtokában vannak.” In. Simmel 254. o.

¹⁰ Albert O. Hirschman: *Az érdekek és a szenvedélyek. Politikai érvek a kapitalizmus mellett annak győzelme előtt.* Józsefvég Műhely Kiadó, Budapest, 1998. 55-56. o. Fordította: Pásztor Péter, 66. o.

kel való foglalkozást. Mindezt gyakorta fellelhetjük 17-18. századi szerzők szövegeiben: „(A Gondviselés) nem úgy akarta, hogy az élet szükségletei mind egy helyben legyenek meg. Ajándékait szétszórta, hogy az emberek egymással kereskedjenek, és a segítség közös szükségéből font szálakkal barátságot kössenek egymással. *Az élet mindeme javainak a cseréje teszi a kereskedelmet, és a kereskedelem az élet minden nyájasságát* (douceur).”¹¹

Mindezzel párhuzamosan a közgondolkodásban elterjedt az is, hogy a kereskedelem kapitalista típusa nagyban hozzá fog járulni ahhoz, hogy a nemzetek egymásra találjanak, s ezáltal kevesebb lesz a konfliktus és a háború. Ez a jelenség azt mutatja, hogy az érdek és a szenvedély vonatkozásában egyfajta egyensúlyi állapot volt tapasztalható, és részletesen megkülönböztették egymástól a hasznos és a haszontalan szenvedélyeket. A brit morál-filozófusok közül Shaftesbury dolgozott ki érdelem- és szenvedélyelméletet. Elemzéseinek középpontjában kiemelkedően fontosnak tartja a jó szándék és a nagylelkűség szerepét a magán- és a közéletben. Megkülönbözteti a pozitív és a negatív indulatokat, és így foglalja össze a vagyonsszerzéssel kapcsolatos nézetét: „Ha mérsékelten és józan mértékkel törekszünk rá (a vagyonsszerzésre), ha nem szenvedélyesen hajszoljuk..., akkor ebben a törekvésben semmi nincs, ami ne férne meg az erénnyel, sőt, ami ne lenne a társadalom számára megfelelő és jótékony...De ha végül valóságos *szenvedéllyé* nő, éppoly nagy kárt és bajt okoz magának a személynek, mint a köznek. Az ilyen ember a valóságban önmaga zsarnoka, és súlyosabban árt saját magának, mint ahogy az emberiségnek valaha is ártani tud.”¹²

A pénzügyletek közömbös tárgyilagossága rendszeresen kerül konfliktusba a gazdasági partnerek közötti személyes viszonyokkal. Ezzel kapcsolatos az a sokszor felbukkanó vélemény, hogy kétfajta ember létezik, akivel nem ajánlatos gazdasági ügyletbe bocsátkozni: a barát és az ellenség. Ez rávilágít arra, hogy a tárgyilagoss és közömbös pénzügyletek egyensúlyát gyakorta megbonthatja a kapcsolatban résztvevő felek családi, magánéleti és társadalmi viszonya. Mindezek nagyban befolyásolhatják a folyamatban megvalósuló értékátvitel mennyiségi és minőségi mutatóit. A mennyiségi magának az aktusnak a csereértékére vonatkozik, a minőségi pedig a lélektani háttérrel feltételezi. Ugyanis, „... ahol több ember vagy dolog valamifajta összekapcsolódás folytán egységnek mutatkozik, az akármelyik elem által előidézett értékérzés mintegy a rendszert összetartó gyökérzetten keresztül a többire is kiterjed, jóllehet azok önmagukban az említett érzés szempontjából idegenek.

---

¹¹ Jacques Savary: *Le parfait négociant, ou Instruction générale de tout ce qui regarde le commerce*. Párizs, 1713. 1. o.

¹² A. A. C. Shaftesbury: *Értekezés az erényről és az érdemről*. Európa Kiadó, Magyar Helikon, Budapest, 1969. 123. o. Fordította: Aniot Judit

Éppen azért, mert értékérzések, nem maguknak a dolgoknak a struktúrájával kapcsolatosak, hanem átléphetetlen területük azon túl helyezkedik el, nem tartják magukat szigorúan logikai határaikhoz, hanem bizonyos szabadsággal túllépnek a dolgokhoz fűződő, objektíve igazolt kapcsolataikon.”¹³

A csereérték vonatkozásában a minőségek legracionálisabban a célokkal függnek össze. Ennek alapja az, hogy a csereérték művelete - mint közömbös eszköz - értékes cél megvalósítására irányul, s így a végcél mint abszolútum, a hozzá szükséges eszköz pedig mint viszonylagos jelenik meg. Simmel szerint az abszolút itt azt jelenti, hogy olyan érték tételeződik a célban, amely a megvalósítás folyamata végén nyugalmat jelent a személyiség számára. A célok és megvalósulásuk a mindennapi életben viszonylagosak, hiszen a megvalósított cél értéke elhalványul abban az esetben, ha világossá válik előttünk az, hogy ezt más eszközökkel gyorsabban és eredményesebben érhetjük volna el. A gazdasági célok kijelölése szoros kapcsolatban áll az ember személyiségéből fakadó érdeklődésével, s mindez kapcsolódik vagy ütközik a megvalósítás során a dolgok természetével.

Mindez frapánsan jellemzi a pénz lényegének belső megosztottságát, azaz egyrészt *abszolút eszköz*, de pszichológiai szempontból *abszolút célként* is szerepel. Ebből fakad az az első pillanatban ellentmondásosnak látszó *kettős követelmény*, hogy „Úgy kell kezelnünk az életet, mintha minden pillanata végcél lenne, mindegyiket oly fontosnak kell tartanunk, mintha az élet tulajdonképpen ennek kedvéért tartana eddig; egyszersmind: életünket úgy kell folytatnunk, mintha egyetlen pillanata sem lenne végső, értékérzésünk egyiknél sem horgonyozhat le, mindegyiknek átmenetül és eszközül kell szolgálnia magasabb s egyre magasabb lépcsőfokok felé.”¹⁴ A gazdasági műveletekben megjelenő értéktudat számára a modernitás korában a pénz fogalma abszolúttá vált, s ez az emberiség története során a gazdasági rendszerek paradigmális fordulataival kapcsolódik össze. Például a modern kor előtti gazdaságokban a pénz eszközjellege elsősorban a *fogyasztásra* irányult, míg az elmúlt négy száz esztendő során már a *termelés* alapjává is vált. Ennek hátterében az az egyszerű indok áll, hogy az antik és a középkori termelés mezőgazdasági jellegű volt, a gazdasági és technikai változások viszonylag lassan következtek be, míg utóbb a gyorsan fejlődő ipar és világkereskedelem korában az agrárvilág szerepe másodlagossá, kiegészítővé vált a tőkemozgások tekintetében. Klasszikus példa erre az összefüggésre, hogy az athéni demokráciában a politikai funkciókért, valamint a színházi előadásokon való részvételért fizetséget kaptak a polgárok. Így a szegények és a munkanélküliek

---

¹³ In. Simmel 261-262. o.

¹⁴ In. Simmel 267. o.

túlsúlyba kerültek a közéletben a gazdagokkal szemben, s mivel nem voltak magánügyleteik, ezért jogaik nyilvános gyakorlására több idejük maradt. Tehát a szegények vonatkozásában, a közéletben való részvétel nem mellékes célja volt az, hogy megélhetésüket biztosítani tudják, azaz legfőképpen a fogyasztásukat finanszírozták, s így a termeléssel nem kerültek kapcsolatba közvetlenül.

Simmel szerint a pénz birtoklásának életérzése képes átvenni a vallásos hangulat izgalmát és feszültségét, hiszen mindkettőben ugyanaz a folyamat játszódik le: kitűzött célok valósulnak meg, bekövetkezik a beteljesülés, és a lélek nyugvópontra jut. Amikor a középkorban az egyház hosszú ideig ellenséges módon viszonyult a pénzügyletekhez, akkor valószínűleg megérezték, „... hogy milyen veszélyes versenytársa a pénz iránti érdeklődés a vallásos érdeklődésnek – s ez nemcsak ott mutatkozott meg, ahol az élet szubsztanciája gazdasági jellegű, hanem ott is, ahol vallási.”¹⁵

Mindez szorosan összefügg azzal, hogy a katolikus egyház a középkor végéig – kevés kivételtől eltekintve – egyházjogi törvényekkel rendkívül szigorúan tiltotta a kamatszedést, amelyet az ördög művének tekintettek. A kamat ugyanis a legtökéletesebb módon mutatott rá az elvont tisztaságú pénzügyletre, az értékjel semlegességére. Ezzel kapcsolatban jelenik meg a középkorban az uzsorás pénzsóvár és fősvény alakja.

Simmel szerint ennek a karakternek legfőbb jellemzője az, hogy *a célt felejtik el az eszköz kedvéért*. A pénz és hatalom viszonyában így legfőképpen az ember külsődlegességéhez, anyagiasságához való kötődés jelenik meg, s mindezzel ellentétes az a szemlélet, ami az antikvitás óta szintén jelen van az emberiség történetében vallásos és profán módon egyaránt: ez a pénzügyi világ elutasítása, a szegénység vállalása a lélek üdvéért. Ez valósult meg az őskereszténység szemléletében, ahol közömbös magatartást tanúsítottak – a vallás tanításai alapján – az anyagi javakkal szemben. Az ilyen és ehhez hasonló aszketikus felfogások végigkísérik az emberiség történetét egészen napjainkig. Ugyanez jelenik meg a buddhizmusban; amikor valaki tagjává válik a közösségnek, megszűnik kapcsolata az anyagi javakkal.¹⁶ Ebben a gondolkodásmódban a pénz és a vagyon képzele irtózatos és ördögi világ,

---

¹⁵ „... a pénzsóvárság és a fősvénység jelensége korántsem esik egybe, bárha alapjuk, a pénz abszolút célként értékelése, közös. Mint valamennyi, a pénzből fakadó jelenség, mindkét jelenség olyan tendenciák kiformalódásának sajátos lépcsőfokai, amelyek alacsonyabb vagy magasabb fokozatai más tartalmak kapcsán is megfigyelhetők.” In. Simmel 276. o.

¹⁶ „... bizonyos arab nomád törzseknél törvényileg tilos volt gabonát vetni, házat építeni és hasonlókat, nehogy a letelepedés csábítása nyomán az egyén hűtlenné váljon a törzsi élet feltételeihez... A madarakhoz hasonlították magukat, akik bárhová repülnek, semmit sem visznek magukkal a szárnyukon kívül...” In. Simmel 296. o.

amelytől féltetni kell a legnagyobb értéknek tartott szegénységet. A szegénység fogadalma így a világ sokféleségét nem a pénzen keresztül, hanem a lélek önálló gazdagságán át kereste. Ezért is váltott ki heves ellenreakciókat főleg a 14-15. századi Itáliában az egyház egyre nagyobb fokú gazdasági szerepvállalása és elvilágiasodása, hiszen az evangéliumi szegénységgel a letragikusabb módon került szembe az a tény, hogy az egyház intézményei és lelki élete szinte teljes mértékben kiszolgáltató lett a pénzügyi műveleteknek. Az egyházi funkciókat pénzért vásárolták, elindult, majd óriási botrányba fulladt a búcsúcédulák kereskedelme, s így a szimónia vált a katolikus egyház egyik legfőbb jellemzőjévé. Mindez egyenes úton vezetett a reformáció kibontakozásához.

A 19. század gondolkodóinál már fontos szempontként jelenik meg az ipari kapitalizmus és a társadalom etikájának viszonya az értékelméletekben. F. Nietzsche a társadalom etikai színvonalát nem a materiális, hanem a szellemi alkotások értékének minőségei alapján vizsgálja. Ezzel áll szemben a haszonelvű (utilitarista) szemléletmód, amelyben az ipar és a kereskedelem konkrét eredményei számítanak, és ez segíti elő a tömegtársadalom kialakulását, hiszen ez alapfeltétele annak, hogy a tömegcikk gyártása minél nagyobb hasznot hozzon. Ebből az ellentmondásból a mennyiségi szemlélet került ki győztesen a minőségi rovására.

Simmel Nietzsche értékelméletének példáján keresztül mutat rá arra, hogy az emberiség legfontosabb sorskérdése az emberi minőség problémája, amely ha nem áll a középpontban, akkor bekövetkezik (s be is következett) a tömegtársadalmat minden ízében átható *nihilizmus*, amelynek az egyik legfontosabb szálláscsinálója a szocializmus volt.

Ebből fakad, hogy a tömegtársadalom világában az értékminőség legfontosabb jelévé a pénz vált, és a döntést az egyén azáltal hozza meg, hogy valamely *érték* sokba kerül, vagy kevésbe. Így a *pénzbeli* jelentőség foglalja el a *dologi* jelentőség helyét.

A mennyiség és a minőség viszonya a modern kor közgazdasági és szociológiai elméleteiben középponti kérdés. Ebben fontos szerepet játszanak a különféle pszichikai, fizikai elemek. A mennyiségi haladvány – akár lefelé, akár felfelé mozog – minden fokozatában és önmagában is minőségileg jellemezhető. Minden minőség leírható úgy is, mint *számelmélet* és *mértékhalmoz* szerinti módosulás, azaz a mennyiségi elemekben szinte minden pillanatban jelen van valamennyi az aktuális minőségi meghatározottságból. Csak a metafizika kora volt képes olyan fogalmi lényegiségeket létrehozni, amelyek abszolút tulajdonságokkal rendelkeztek. A *világegész működését mindig a számbeliség viszonyainak rendező elvei mozgatják*. A metafizika utáni korban (nagyjából a 19. századtól kezdődően) a gazdasági jelenségvilág pénz-

központúsága fokozatosan terjed ki a társadalmi élet egészére, és e folyamat legkarakteresebb jellemzője, hogy a pénz fogalmától fokozatosan eltávolodott a *hogyan?* kérdése, és a *mennyi?* vált alapvetően meghatározóvá.

Míndezen alapján látható, hogy az *érdek fogalma* az emberiség történelmének során az egyik legközéppontibb és legvitatottabb kategória. Korszakonként sokféle jelentéstartalmat és akár többértelműséget foglalt magában. Az európai köznyelvekben a 16-17. század fordulójától válik használatossá ez a fogalom. Sokféle értelmezésének közös alapja azonban az, hogy *olyan cselekvés-meghatározó motívumokat és indítékokat tartalmaz, melyeknek fő célja az önfenntartás és az önmegvalósítás*. Az érdek a társadalom életének minden felületén jelen van. De a modernitás korában (kb. a 19. század közepétől) elsősorban a gazdasági műveletekhez kötődik. Volt olyan korszak, amikor pozitív kicsengésű tartalmat hordozott e kifejezés, és olyan is, amikor negatív kötődött hozzá. Ellentét a *érdektelenség*, amely etikailag pozitív következményeket fejezett ki. „A fogalom továbbra is kulcsfontosságú a közgazdaságtanban és a politikai gazdaságtanban: az önérdek által vezérelt, elszigetelt egyén képze, aki szabadon és racionálisan választ különböző cselekvési alternatívák közül, miután elvégezte saját költség- haszonelemzését, vagyis miután figyelmén kívül helyezte a mások és az egész társadalom számára felmerülő költség-, illetve haszonvonzatokat, a jóléti gazdaságtan alapkövét képezi. És ugyanez a szemlélet vezetett fontos, bár néha zavaró változásokhoz a társadalmi kölcsönhatások átfogóbb tudományában, rámutatva, hogy az önös érdekek eléréséhez biztosított szabad út negatív, kifejezetten káros következményekkel jár: példaként a fogolydilemmának nevezett döntéshozatali problémát, és általában a közjavak megfelelő kínálatának problémáit említeném.”¹⁷

Ezzel összefüggésben bármely érdek megjelenése két *személyiségpszichológiai* határpont között áll: az egyik oldalon az *önzés természetes vágya*, a másikon pedig a *mérlegelés racionális elve*. Mindkettő a jövőre reflektáló személyiség kalkulatív lehetőségeire irányul, és akár társadalmi, akár gazdasági szempontból vizsgáljuk, a költség és a haszon lehetőségeinek megbecsülésére vonatkozik. A mindenkori érdekek hálószerűen kapcsolódva egymáshoz szövik át az egyén magánviszonyaitól kezdődően az intézményeken át az életvilág egészéig a folyamatok és a cselekvések rendszereit.

Az emberi együttélés legalapvetőbb belső gerince az érdekalapú folyamatok beágyazottsága a társadalmak intézményrendszereibe. Etikailag ugyan az érdektelenség tűnik koherensebb értéknek, de például a politikai folyama-

---

¹⁷ A. O. Hirschman: *Versengő nézetek a piaci társadalomról*. Jósöveg Műhely Kiadó, Budapest, 2000. 48. o. Fordította: Fülöp Andrea

tokban legfőképpen az érdek fejezi ki a célok megvalósításának kívánalmait. Közgazdászok, szociológusok és egyéb társadalomkutatók szerint a társadalom stabilitásának szempontjából az érdekek kapcsolatai és ütközései jobban kiszámíthatók, mint az érdeknélküliség lehetőségei. *Ennek általános alapja az, hogy minden egyéni önérdek célja a közös jólét megteremtése.*

A 19. század közepe óta szemtanúi lehetünk annak, hogy az érdek fogalma jelentősen átalakul, és polarizálódik. Ennek legközvetlenebb feltétele a tömegtársadalom világának kialakulása, ami azt jelenti elsősorban, hogy a hagyományos közösségek felbomlanak, és a tömeget alkotó egyén magányos fogyasztói attitűdje válik jellemzővé. Ezen egyéneknek az egyetlen legitim kapaszkodópontjuk maradt önmaguk meghatározására, s ez az érdek. Szomorú lenne, ha pusztán csak az érdekek alapján generált technokrata fogyasztói rend jelenthetné a továbbiakban az emberiség jövőjének célját. Ezért a 21. század embere számára – a nyomasztó ellenhatások tengerében is – csak az lehet az egyedül üdvözítő megoldás, ha cselekvéseiben a szenvedélyek és az érdekkövetés harapófogójában képes megtartani az emberi dimenzió reális határait, és az iparosított felejtés világában a normaképzés szempontjából nem távolodik el teljesen a tradíciókban megőrzött egészséges arányoktól, s talán így szabadulhat a monetáris álérték fogságából.